

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΑΛΛΗΛΟΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ*

Γεώργιος Δ. Μάρδας

Καθηγητής Κοινωνικής Πολιτικής και Κοινωνικού Δικαίου

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας και ΕΑΠ-ΕΣΣΔΔΑ

Η λέξη *ήθος*,¹ κατά την αρχαιότητα, σήμαινε τον τόπο διαμονής των ανθρώπων. Αργότερα στην έννοια αυτή προστέθηκε και η έννοια του φρονήματος και του χαρακτήρα.² Επίσης, το ήθος εκφράζει τον τρόπο ζωής, συμπεριφοράς και έκφρασης των ανθρώπων, καθώς και τα έθιμα,³ που έχει ένας λαός. Η ηθική⁴ εκφράζει τις ανθρώπινες πράξεις από την οπτική της αξίας, προβαίνοντας στο χαρακτηρισμό αυτών ως αγαθών αξιών ή μη αγαθών αξιών. Έτσι, μία ηδονή δεν

* Στην τελική διόρθωση του κειμένου καθώς και στον τελικό έλεγχο της ορθής διατύπωσης των σχετικών συμπερασμάτων συνέβαλαν ο καθηγητής Ευθύμιος Βαλκάνος και ο πολιτικός επιστήμονας - ιστορικός, Νικόλαος Θεόδωρος Μάρδας.

¹ Στην Ομηρική ποίηση, η λέξη *ἔθος* σημαίνει *συνήθεια, έθιμο, ήθος, έθνος*.

² Το σύνολο των ψυχικών και πνευματικών ιδιοτήτων του ανθρώπου.

³ Οι πάγιες συνήθειες και οι παραδόσεις ενός λαού, που συμβαδίζουν με τη διαμόρφωση των ηθών.

⁴ Η λέξη (ουσιαστικοποιημένο επίθετο) *ηθική* προέρχεται από το ουσιαστικό *ἤθος* (<έθος), που δηλώνει, κατ' αρχήν, *διαμονή*.

αποτελεί αξία καθ' εαυτήν, η δε αξία της, εάν υπάρχει, θα πρέπει να βρίσκεται πέραν εκείνης (Μουτσόπουλος, 1972: 89, 90).

Το κύριο γνωστικό αντικείμενο της ηθικής⁵ είναι η πρακτική συμπεριφορά του ανθρώπου και το οποίο προσπαθεί να προσδιορίσει ως ηθικά σωστό ή ηθικά λανθασμένο. Η ηθική συνείδηση (ή ηθικός νόμος), η ελευθερία της βούλησης, η αρετή, η κακία και η ηθική προσωπικότητα είναι τα άλλα θέματα θεωρητικής εξέτασης από την ηθική.

Η ηθική, ως φιλοσοφικός κλάδος, αναζητεί το *δέον πράττειν*. Ασχολείται ο επιστημονικός αυτός κλάδος και με το άτομο και με την κοινωνία. Διερευνά, διαπιστώνει και αποτιμά την αξία ή απαξία των πράξεων των ατόμων (περιγραφικός χαρακτήρας) και ορίζει κανόνες (κανονιστικός χαρακτήρας).

Οι φιλοσοφικές προτάσεις του Σωκράτη *πῶς βιωτέον* (Γοργ. 492d) και *ὄντινα τρόπον χρῆ ζῆν* (Πολιτεία, 352d) απετέλεσαν τα καταστατικά προβλήματα τόσο της ηθικής φιλοσοφίας, όσο και της ηθικής πράξης.

Η νεότερη φιλοσοφική προβληματική, σε θέματα κανονιστικής και εφαρμοσμένης ηθικής, καθώς και σε αναζητήσεις της μεταηθικής, έχει ως αφετηρία τα αρχικά θεμελιώδη ερωτήματα του Σωκράτη, όπως είναι το ερώτημα «τι ἐστίν» για κάθε πράγμα, έννοια και αρετή.

⁵ Ως ηθική, εννοούμε το σύνολο των κανόνων, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου και οι οποίοι κρίνουν τις πράξεις του.

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Το βασικό κριτήριο για την έρευνα της ηθικής, προκειμένου να ορίσει θεσμούς και τρόπο ζωής της κοινωνικής συμβίωσης και οργάνωσης, είναι η αξία μίας πράξης, η οποία σχετίζεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά, της οποίας οι συνιστώσες είναι ο χαρακτήρας και το φρόνημα του ατόμου αφ' ενός και οι κοινωνικές αντιλήψεις και κανόνες αφ' ετέρου.

Ο Πλάτωνας δεν διδάσκει απλά την ασκητική ηθική, που είναι μία αρνητική ηθική, αλλά δέχεται όλες τις παραδοσιακές ηθικές αξίες και αρετές καθόσον θεωρεί την αρετή ως μία ηθική αξία (*Φαίδων* 82C και 83D). Κατά την ασκητική ηθική του Πλάτωνα, που ήταν επηρεασμένη από τους Πυθαγορείους και από τις Ορφικές ιδέες, επιβάλλεται πόλεμος κατά των επιθυμιών και κατά της ηδονής, ενώ δέχεται τη θεότητα ως πηγή κάθε καλού και τέλειου. Το δίκαιο είναι το συμφέρον του ισχυρότερου. Προϋπόθεση δε της ώριμης συγκρότησης του ηθικού χαρακτήρα είναι η εσωτερική ισορροπία μεταξύ των δυνάμεων της ψυχής και η αρμονική λειτουργία τους. Αυτή είναι η αρετή της δικαιοσύνης (*Πολιτεία* Α' 337c1-2 και Δ' 433a8-9).

Κατά τον Αριστοτέλη, οι διανοητικές και οι ηθικές αρετές ωθούν τον άνθρωπο στην ορθή συμπεριφορά, η οποία τελικά εξαρτάται από την εκλογή του μέσου (μεσότητα). Η αρετή νοείται ως ανωτερότητα, ως υπεροχή. Όμως, τα στοιχεία της αρετής σωφροσύνη και ανδρεία καταστρέφονται από την υπερβολή και την έλλειψη, ενώ σώζονται και τα δύο αυτά στοιχεία από την τήρηση του μέτρου (*Ηθικά Νικομάχεια*, B3,1-2.1104b 3 - 13). Εκτός από τις ηθικές αρετές, ο Αριστοτέλης ερευνά και τις διανοητικές αρετές (σοφία, φρόνηση, σύνεση κ.ά.). Η διανοητική αρετή αποκτάται, κατά το πλείστον, με τη διδασκαλία, ενώ η ηθική

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(αρετή) με τον εθισμό («η δ' ηθική περιγίγνεται εξ έθους», *Ηθικά Νικομάχεια*, B1, 1-3.1103a 14-26). Η ηθική, κατά τον Αριστοτέλη, αποτελεί μέρος της πολιτικής επιστήμης, την οποία θεωρεί ως την ανωτάτη πρακτική επιστήμη. Έτσι, η ηθική του Αριστοτέλη είναι κοινωνική, ενώ η πολιτική του ηθική (Ross, 1993: 265 -273).

Η κοινωνική ηθική, που είναι μέρος της κοινωνικής φιλοσοφίας, ασχολείται με τους κανόνες που πρέπει να διέπουν την κοινωνική ζωή και ειδικότερα τις διαπροσωπικές και δι-ομαδικές σχέσεις σε μία κοινωνία.

Στο πλαίσιο της εφαρμοσμένης ηθικής εμφανίζονται δύο εκδοχές σε όλο το φάσμα της πνευματικής και κοινωνικής διάστασης: μία κύρια και μία παρεπόμενη: η διαφθορά και η διαπλοκή.

Η διαφθορά, κατ' αρχήν, είναι μία κατάσταση στην ανθρώπινη σκέψη και συμπεριφορά, κατά την οποία εμφανίζεται φθορά (καταστροφή, αφανισμός, θάνατος) στα ήθη, στις αξίες και στις επικρατούσες αρχές χρηστής και ενάρετης συμπεριφοράς.

Η διαφθορά αυτή, χαρακτηρίζεται, ειδικότερα, από ηθική εξαχρείωση, εκφραλισμό, εκμαυλισμό και χρησιμοποίηση αθέμιτων μέσων για να παραβιάζονται οι νόμοι και οι ηθικοί κανόνες προς ίδιο όφελος (εγκληματικότητα, διακίνηση ναρκωτικών, εμπορία σωματικών ανθρωπίνων οργάνων κ.τ.λ.)

Η διαπλοκή, με την κακόσημη αυτής έννοια, είναι λοξοδρομία (παρέκβαση) ενός ατόμου, σε συνεργασία και στενή αλληλεξάρτηση με άλλο πρόσωπο ή άλλα πρόσωπα, κατά τρόπο παρασκηνιακό και πέραν των κανόνων της ηθικής και του νόμου, ώστε, τελικώς, να εξυπηρετηθούν ίδια συμφέροντα των διαπλεκομένων. Η

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

εν λόγω διαπλοκή, όμως, είναι το αποτέλεσμα (προϊόν) της ως άνω διαφθοράς στην κοινωνία.

Για την επίτευξη δε των σκοπών τους, τόσο οι διαπλεκόμενοι, όσο και οι διαφθορείς, χρησιμοποιούν τη δημόσια (αλλά και την ιδιωτική) πολιτική και οικονομική εξουσία, καθώς και κοινωνικοπολιτικούς εκβιασμούς.⁶

Η εφαρμοσμένη οικονομική (ειδικότερα η οικονομική και κοινωνική πολιτική) έχει ως κεντρικούς άξονες άσκησής της την κοινωνική δικαιοσύνη και τον αμοιβαίο περιορισμό των απαιτήσεων και διεκδικήσεων μεταξύ των οικονομούντων και κοινωνούντων ατόμων, και συνακολούθως ο τομέας αυτός της οικονομικής επιστήμης εκ των πραγμάτων προσαρμόζεται σε ηθικούς κανόνες.

Σε θεωρητική οικονομική και κοινωνική οπτική, ο οικονομολόγος V. Pareto (1848-1923) δέχεται ότι η οικονομία δεν έχει καμία σχέση με την ηθική και τους κανόνες της, ενώ ο L. Walras (1834-1910) υποστηρίζει ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των τομέων της οικονομίας και της ηθικής, σε μικρότερη ή μεγαλύτερη κλίμακα. Τελικώς, ο A. Marshall (1842-1924) δεν μπορούσε να δικαιολογήσει ηθικά τη σύμπλευση της ανθρώπινης εξαθλίωσης και του υπέρμετρου πλούτου.

Κατά την περίοδο των κοινωνικοοικονομικών κρίσεων, αναδεικνύεται η δύναμη αντιφατικότητας του ανθρώπινου όντος: η θηριωδία του πλούτου και η δημιουργία κινημάτων ανθρώπινης αλληλεγγύης (Μπιτσάκης, 1981: 105-106).⁷

⁶ Η Ελλάδα βρίσκεται στην κορυφή των πλέον διεφθαρμένων χωρών στον κόσμο μαζί με τις χώρες: Αλβανία, Γκαμπόν, Κονγκό, Φιλιππίνες και Κένυα (Εταιρεία Gallup - Διεθνής Διαφάνεια, 2006).

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ποιό είναι, όμως, το εννοιολογικό περιεχόμενο και οι κοινωνικές συνιστώσες της κρίσης;

Είναι γεγονός ότι σε ένα χρονικό σημείο, μία ανθρώπινη κοινωνία εμφανίζεται με ορισμένη μορφή και συγκεκριμένες δομές, που είναι αποτέλεσμα εξελικτικών διεργασιών και αλληλεπίδρασης κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών μεγεθών, που έλαβαν χώρα, κυρίως, κατά την αμέσως προηγούμενη χρονική περίοδο από το εν λόγω χρονικό σημείο αναφοράς.

Όταν, όμως, ο ρυθμός ανάπτυξης της ανθρώπινης αυτής κοινωνίας, η οποία βρίσκεται σε ισορροπία, με κάποια χρονική κανονικότητα και σταθερότητα μεγέθους, κατά την τελευταία προηγηθείσα περίοδο, διαταράσσεται, τότε τα θετικά μεγέθη εμφανίζουν μείωση, ενώ οι αρνητικοί παράγοντες αύξηση - χωρίς ταυτόχρονα να είναι άμεσα ορατό το τέλος αυτών των συσχετίσεων. Η κοινωνική ανάπτυξη, σε όλες τις εκφάνσεις της, ευρίσκεται σε ύφεση (χαλαρώνει) και χαρακτηρίζεται, προοδευτικά, από δυσχέρειες, κινδύνους, εντάσεις, αντιθέσεις και συγκρούσεις.

Για το χρονικό αυτό διάστημα της κοινωνικής εντροπίας (τρία έως πέντε έτη), θεωρείται ότι ορισμένοι κοινωνικοί τομείς ή ολόκληρη η κοινωνία ευρίσκονται σε κρίση ή οδεύουν προς την κρίση. Επομένως, τα πρωτογενή αίτια όλων των μορφών κρίσης εντοπίζονται στις ρίζες της οικονομικής και κοινωνικής ανισορροπίας (Μάρδας, 1998: 19 - 29). Γίνεται, επίσης, αποδεκτό ότι η εν λόγω κρίση είναι καθολική. Η βαθειά, δηλαδή, πολιτική και κοινωνική κρίση, που

⁷ Σε συνάρτηση με την εισήγησή του «Η αναδιανομή του πλούτου σε περιόδους κρίσεων», στο 2^ο Φιλοσοφικό Φόρουμ *Ανάδρασις*, 20-06-2015, Παλαιά Βουλή, Αθήνα.

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

κλυδωνίζει την Ελλάδα (1990), δεν εκδηλώνεται μόνο στα μεγάλα σκάνδαλα και στην κορυφή (Μπέης, 1990: 48, 49).

Η φιλοσοφική-κοινωνιολογική προσέγγιση εννοεί την κρίση ως τη φθορά και τη δύναμει κατάρρευση των θεσμών, με τη βαθύτερη έννοια του όρου «θεσμός». Η κρίση της κοινωνίας (το έτος 1975) δεν είναι απλά οικονομική. Είναι κρίση καθολική. Είναι κρίση των θεσμών και των σημασιών πάνω στους οποίους είναι συγκροτημένη η κοινωνία (Καστοριάδης, 1981: 183, 186).

Από τη μελέτη και την ανάλυση, διαχρονικά και διατοπικά, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, όλων των παραπάνω προτάσεων και επίσημων σχετικών στοιχείων (Eurostat, ΕΛ.ΣΤΑΤ), αβίαστα προκύπτει το συμπέρασμα ότι η Ελλάδα εβίωσε και βιώνει βαθμιαίως, την τελευταία περίοδο (2009 - 2015), μία έντονη οικονομική, κοινωνική και θεσμική κρίση, χωρίς να διαφαίνεται στο άμεσο μέλλον ανάκαμψη από την κρίση αυτή.

Στο επίπεδο δε της *ex ante* αντιμετώπισης τυχόν νέας μελλοντικής κρίσης, επιβάλλεται η σύνταξη αυστηρού κοινωνικού και οικονομικού εφαρμόσιμου επιστημονικού προγραμματισμού, σύμφωνα με τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της χώρας, αλλά και με ιδιαίτερη έμφαση στην προσπάθεια βελτίωσης των σχετικών ηθικών και πνευματικών δεικτών που αναφέρονται στην εκπαίδευση και τον πολιτισμό.

Συνακολούθως, για την άμεση, έστω εκ των υστέρων, αντιμετώπιση της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, κρίνονται, ad hoc, ως απολύτως αναγκαία, τα επόμενα μέτρα πολιτικής επιλογής:⁸

α. αυξητική ισορροπία στους συντελεστές παραγωγής,

β. μείωση του ελλείμματος των εξωτερικών συναλλαγών,

γ. τόνωση της ζήτησης,

δ. διασφάλιση του εργασιακού κεκτημένου,

ε. προστασία του θεσμικού πλαισίου των κοινωνικών δικαιωμάτων, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο,

στ. διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας

και **ζ.** διασφάλιση ενός ανεκτού κοινωνικού δικτύου για τις κοινωνικοοικονομικά αδύνατες και ευάλωτες ομάδες.⁹

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

⁸ Σχετικές με τα ως άνω μέτρα πολιτικής επιλογής, είναι και οι προτάσεις του J-M. Keynes (1883-1946), προς τον Πρόεδρο των Η.Π.Α. F. Roosevelt (1882-1945), τον Μάρτιο του έτους 1933, αναφορικά με την εφαρμογή ενός πακέτου οικονομικών μέτρων (3Rs: relief-reform-recovery) για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης των ετών 1929 - 1933.

⁹ Πρέπει να σημειωθεί, ότι στο πλαίσιο σχετικής έρευνάς μας, σε ένα δείγμα ποιοτικών δεδομένων, που αναφέρονται με ορισμένη πραγματική και θεωρητική συχνότητα f_i , στις μεταβλητές ηθική κρίση (x_1) και οικονομική κρίση (x_2) αντιστοίχως, για την περίοδο 2010-2015, στην Ελλάδα, για βαθμούς ελευθερίας $v=k-1$ και με τη χρήση του κριτηρίου του R.A. Fisher $\chi^2 = \frac{\sum(\pi - \theta)^2}{\theta}$ (για δοκιμασίες ποιοτικής ταξινόμησης) και του συντελεστή αλληλουχίας ή συνάφειας $Q^2 = \frac{\chi^2}{n + \chi^2}$, προέκυψε η ύπαρξη έντονης συσχέτισης μεταξύ των δύο ως άνω μεταβλητών x_1 και x_2 , σε επίπεδο σημαντικότητας ή πιθανότητας 5% ή σε διάστημα ή επίπεδο εμπιστοσύνης 95%.

Τόμος Πρακτικών Φιλοσοφικού Forum «Ανάδρασις»
ISBN: 978-618-82935-0-2

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

1. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*.
2. Καστοριάδης, Κ. (1981), *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, εκδ. ΡΑΠΠΑ, Αθήνα.
3. Μάρδας, Γ. Δ. (1998), *Το σύγχρονο κοινωνικό κράτος*, εκδ. Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.
4. Μουτσόπουλος, Ε. (1972), *Αι Ηδοναί*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα.
5. Μπέης, Κ. Ε. (1990), *Η κρίση της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα.
6. Μπιτσάκης, Ε.Ι. (1981), *Φιλοσοφία του ανθρώπου*, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος - Σύγχρονη φιλοσοφική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
7. Πλάτων, *Φαίδων*.
8. _____, *Πολιτεία*.
9. Ross, W.D. (1993), *Αριστοτέλης*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.